

MARCHUT RÉKA

TÖREKVÉSEK A MOLDVAI CSÁNGÓK „HAZATELEPÍTÉSÉRE” A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

„[M]inden falusi ember konzervatív és szülőföldjének elhagyására rendszerint – még ha ott a legnehezebb viszonyokban is van része – csak akkor lehet rábírní, ha ezeket az általuk legszentebbnek tartott kötelekeket nem tépik szét. Tehát az áttelepítésnek oly módon kell történnie, mint egy élőfa átültetésének: a gyökerekkel együtt kell kiásni a fát és jól vigyázni arra, hogy a hajszálgyökereket ne vágják át, hanem a fa azokkal együtt kerüljön át az új humuszba...” – fogalmazott Kürthy Sándor jogász 1941-ben a *Külügyi Szemle* hasábjain a bukovinai székelyek és a moldvai csángók „hazatelepítése” kérdésében.¹ Kürthy jó kertész módjára, szerető, óvó figyelmességgel és gondossággal vélte keresztülvihetőnek e Kárpátokon kívül élő magyar kisebbségi közösségek „hazatelepítését”. Ezt a szót egyetlen korabeli dokumentumban vagy publicisztikai írásban sem láttam idézőjelben, mégis úgy döntöttem, hogy tanulmányomban így használom. Ennek oka, hogy bár a korabeli politikai korifeusok úgy gondolták, hogy ezeket a kisebbségi csoportokat valóban hazatelepítik, ez nem jelentette feltétlenül azt, hogy ezt a székelyek és csángók is ekként élték vagy élték volna meg. A több évszázados lakhely és szülőföld sokuk számára jelentette a hazát akkor is, ha tudták, az anyaország máshol van. Ez a gondolat tükröződik az 1947-ben Lányiokból áttelepült Laczkó Mihály könyvének címében is, *Idegen földre siettem...*² Erre az ellentmondásosságra hívja fel a figyelmet Iancu Laura is a könyv recenziójában, mely szerint joggal merül fel a kérdés, hogy a moldvai csángók haza vagy idegenbe érkeztek.³ És talán annyi személyesség megengedhető itt a bevezetőben, hogy e tanulmány szerzője is a metsző idegenséget élte meg, amikor családjával 1989 augusztusában Magyarországra menekült. Mindezek miatt használom az idézőjelet a „hazatelepítésnél” elfogadva azt, hogy anyaországi szempontból sokak szemszögéből valóban hazatelepítést jelentett vagy jelentett volna az átköltöztetés Magyarországra.

¹ KÜRTHY Sándor: A bukovinai székelyek és a moldvai csángók hazatelepítése, *Külügyi Szemle*, 1941, 333–336. p.

² LACZKÓ Mihály: *Idegen földre siettem... Moldvai csángók Baranyában*, Nap Kiadó, Budapest, 2015.

³ IANCU Laura: „Bementek a templomba és meghúzták a harangot”, *Moldvai Magyarság*, 2016, 5. sz., 7–8. p.

A Magyarország és Románia közötti népcseré és lakosságáttelepítés terveivel már magyar és román történészek is foglalkoztak. A magyar munkák közül a legjelentősebbek Szász Zoltán,⁴ Horváth Sz. Ferenc,⁵ L. Balogh Béni és Olti Ágoston írásai.⁶ A román történészek közül pedig meg kell említenünk Viorel Achim,⁷ Sorina Bolovan és Ioan Bolovan munkáit.⁸

A moldvai csángók áttelepítési kísérlete és részbeni megvalósult gyakorlata a történész szakmában nem feldolgozatlan téma. V. Kápolnás Mária⁹ és Vincze Gábor¹⁰ kutatásainak és publikációinak köszönhetően az esemény rekonstruálása lényegileg és nagyvonalakban megtörtént. A bukovinai székelők áttelepítéséről pedig bőséges szakirodalom van, de ebben a tanulmányban velük csak oly mértékben foglalkozom, amennyiben sorsszájai egybefonódtak a moldvai csángókéval. Az olvasóban joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért kell, miért érdemes egy már feldolgozott témával újra foglalkozni? Egyrészt azért, mert az említett publikációk 20–30 évvel ezelőtt íródtak, és azóta újabb források váltak elérhetővé illetve könnyebben elérhetővé. Így Domokos Pál Péter igen gazdag és értékes hagyatéka a református Ráday Levéltárban és az MTA Kézirattárában már kutatható. Ránk maradt levelezésének tanulmányozása által pontosabb képet kaphatunk az ő szerepéről az áttelepítés kapcsán, és úgy gondolom, hogy az eddigi szakirodalom túl sommásan

⁴ SZÁSZ Zoltán: Tévutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján, *História*, 1999, 8. sz., 17–19. p.

⁵ HORVÁTH Sz. Ferenc: Határon innen és határon túl. Népcserécsere és áttelepítés, mint az erdélyi kérdéssel megoldási lehetősége (1937–1942), *Limes*, 2006, 2. sz., 7–16. p.

⁶ L. BALOGH Béni – OLTÍ Ágoston: A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között, In: CHOLNOKY Győző (szerk.): *Földönfutók. A Magyarországot érintő kénysztelepítések a II. világháború alatt és után*, Kisebbségkutatás Könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest, 2008, 9–42. p.

⁷ ACHIM, Viorel: The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941, In: *Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Instituts in Trient*, XXVII, Bologna, 2002, 593–617. p.

⁸ BOLOVAN, Sorina – BOLOVAN, Ioan: Inițiativa românești privind problema schimbului de populație în primii ani ai celui de al doilea război mondial (1939–1941), In: ȚIRĂU, Liviu – ȚIRĂU, Virgiliu (szerk.): *România și relațiile internaționale în secolul XX*, Clusium, Cluj-Napoca, 2000, 90–116. p; UŐK: *Problemele demografice ale Transilvaniei între știință și politică. Studii de caz (1920–1945)*, In: MUREȘANU, Camil (coord.): *Transilvania între medieval și modern*, Cluj-Napoca, 1996, 119–131. p.

⁹ V. KÁPOLNÁS Mária: Kísérlet a moldvai csángók hazatelepítésére, In: VADAS Ferenc (szerk.): *A Szekszárdi Wosinszky Mór Megyei Múzeum Évkönyve 17.*, Szekszárd, 1992, 277–296. p.; UŐ.: A magyar kormány kísérletei a moldvai csángók hazatelepítésére, 1940–1944, In: FÜLÖP Miklós – VONYÓ József (szerk.): *Történeti tanulmányok Dél-Pannóniából II. A dél-dunántúli történészek II. regionális konferenciájának válogatott előadásai*, Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja – Pannon História Alapítvány, Pécs, 1994, 255–261. p.

¹⁰ VINCZE Gábor: A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944), *Pro Minoritate*, 2001/Ősz, 141–187. p.

értékeli az ő elgondolását idealisztikusnak. Hagyatéka rámutat, hogy bár kor-mányszinten igyekeztek őt marginalizálni, mégis kulcsszerepe volt a moldvai csángók sorsának alakulásában, ha nem is az alakításában. Ugyancsak segíti a kutatást, hogy a parlamenti dokumentumok most már sokkal könnyebben hozzáférhetőek, ezért a témához kötődő parlamenti diskurzusok is elemezhetőek. A rendelkezésre álló több forrás mellett pedig azért is érdemes újra foglalkozni egy-egy kérdéssel, mert új szempontok kerülhetnek megvilágításba. Ez az új szempont ebben a tanulmányban a téma kontextualizálása lenne.

A moldvai csángók Magyarországra való telepítésének gondolata teljes mértékben illeszkedett abba az európai közgondolkodásba, mely szerint a telepítés a nemzetiségi kérdés megoldásának egyik bevett, hatásos és elfogadott módja. Sokszor esünk abba a hibába, hogy a jelenből próbálunk megérteni és megítélni eseményeket, folyamatokat; de az ilyesfajta viszonyulások többnyire tévútra vezetnek, ezért a tanulmánynak az egyik célja, hogy a korabeli gondolkodás, az akkori korszellem részeként mutassa be a moldvai csángók áttelepítésének elképzeléseit, terveit. További célként fogalmazom meg, hogy rámutassak a témára vonatkozó politikai diskurzus és a gyakorlati politika egyezőségeire és különbségeire, és arra, hogy milyen motivációk, érdekek és lehetőségek mentén alakult a moldvai csángókról való gondolkodás. Sajnos a tanulmánynak nagy hiányossága lesz, hogy nem fog választ adni arra az egyébként nagyon izgalmas kérdésre, hogy vajon a csángók hogyan gondolkodtak az ő Magyarországra való áttelepítési tervekről. Ennek elsődleges oka a csángóktól származó források hiánya, illetve esetlegessége, csekély volta, és ezen a ponton már el is jutunk a csángó-probléma egyik gyökeréhez, az anyanyelvi oktatás hiányához és ebből kifolyólag az írásbeliség alacsony szintjének okához. E korabeli forráshiány miatt is nagyon fontos Laczkó Mihály már említett könyve, mely visszaemlékezéseket tartalmaz a moldvai Magyarfaluból, Pusztinából, Lábnyikból, Klézséből és Lészpedről áttelepült személyekkel, csoportokkal. Az elbeszélt történelem ugyan nem pótolja a korabeli forrásokat, de az egyéni és kollektív emlékezet állapotáról képet ad. Azoknak az embereknek a gondolatairól és viszonyulásairól, akik ugyan át akartak települni, de valami miatt ez megghiúsult, illetve azokról, akik nem akartak áttelepülni, források hiányában továbbra sem tudunk semmit.

Az alábbiakban az előzmények felvázolásával szélesebb időbeli és földrajzi kontextus segítségével mutatom be, hogy a moldvai csángók áttelepítésének gondolata mennyire egy folyamat része volt.

A népcsoportok áttelepítésének nemzetközi gyakorlata

A nemzetiségi kérdés gyökeres „megoldásának” az a módja, hogy a nemzetiségi lakosságot az anyaországba telepítik vissza, a 20. század első felének

bevett elve és több esetben megvalósult gyakorlata volt, bár maga a lakosságcsere az ókorba visszanyúló eszköz volt. A zsidók babiloni fogsága alatt Nabukodonozor Júdának főként iparos és vagyonos rétegét deportálta Babilóniába, a perzsa királyok pedig a meghódított görög városállamok lakosait telepítették birodalmuk távolabbi, bensőbb területeire. A középkorban az 1350-es évektől az oszmán birodalomépítési stratégia egyik lényeges elemét jelentették a szervezett áttelepítések és deportálások, melyek számos stratégiai cél elérését szolgálták.¹¹

Mindezek az események azonban nem összevethetők a francia forradalmat követő időszakokkal, amikor a megszülető modern nacionalizmus lett a legjelentősebb államalkotó és történelemformáló erő. A 19. században bár történetek kísérletek a nemzetiségi kérdés belső törvényekkel és nemzetközi szerződésekkel való megoldására, de ezek nem hozták meg a kívánt eredményt. „A nemzetiségi kérdés megoldása terén az utolsó évszázadban sem haladtunk előre egyetlenegy lépéssel sem, sőt inkább bizonyos visszaesés tapasztalható. A nacionalizmus lehiggadása helyett ugyanis annak inkább kiéleződése következett be, és ennek tulajdonítható, hogy az utóbbi években a nemzetiségek kitelepítésének drasztikus módszerét e probléma egyedüli panaceájának kezdték tekinteni.” – olvashatjuk Flachbarth Ernő, nemzetközi- és kisebbségi jogász gondolatait a második világháborút követő békeelőkészítésre írt tanulmányában.¹²

A 20. században először a Balkán-háború után Bulgária és Törökország viszonyában merült fel 1913. szeptember 29-én a Konstantinápolyi békében a kisebbséghez tartozó személyek közös kicserélése. 1914-ban Törökország és Görögország között mohamedánok és görögök cseréjéről volt szó. Az első világháború folyamán 1915-ben Görögország a kisebbségek kölcsönös kicserélését javasolta Bulgáriának, majd az 1919-es párizsi békekonferencián Elefthériosz Venizelos, görög miniszterelnök vetette fel újra a tervet. 1921-ben Lettország és Litvánia Rigában kötött megállapodást, hogy a litvániai lettek és a lettországi litvánok anyaországba való telepítését és javaik kölcsönös kicserélését meg fogják könnyíteni.

Mindezek a tervek a nemzeti kisebbségek önkéntes áttelepítésén alapultak. Az 1923-ban Lausanne-ban kötött görög–török egyezmény azonban a görögországi mohamedánok és a törökországi görög-keleti kisebbséghez tartozó személyek kötelező kicseréléséről rendelkezett.

Közvetlenül a második világháború előtt Németország állt elő ilyen tervvel. 1939. június 23-án Olaszország és Németország között született megál-

¹¹ ÁGOSTON Gábor: *Európa és az Oszmán hódítás*, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2014, 28. p.

¹² FLACHBARTH Ernő: *A nemzetiségek áttelepítése*, Kézirat, L.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) J-1-a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztály iratai, 98. d., 42. t.

podás a déltiroli németek önkéntes kivándorlása tárgyában. 1939. augusztus végén pedig Nagy-Britannia vetette fel a nemzeti kisebbségek áttelepítésének gondolatát német-lengyel viszonylatban.

Németország Lengyelország feletti győzelme után 1939. október 6-án hirdette meg a *Heim ins Reich* politikáját, melynek révén Európa keleti és északi részein élő német csoportokat kívánta volna a Birodalomba telepíteni. Ezt követően Németország Észtszaggal, Lettországgal és Oroszországgal is szerződést kötött a németek áttelepítéséről.

A második bécsi döntéssel egyidejűleg megkötött német népcsoportegyezmény is külön passzusban rendelkezett az Észak-Erdélyben és a Partiumban élő németek áttelepítésének lehetőségéről. Az 1940. szeptember 7-én Craiovában kötött bolgár-román szerződés pedig úgy rendelkezett, hogy a dobudzsai román és bolgár lakosságot cserélik ki. A Románia és Bulgária más területein élő bolgároknak és románoknak pedig lehetőséget adtak az áttelepedésre. A Romániánál maradt Dél-Bukovina és Észak-Dobrudzsa németjeiről pedig Bukarest és Berlin között 1940. október 22-én kötött megállapodás döntött, melynek értelmében az említett területeken lakó német népességhez tartozó személyek állampolgárságtól függetlenül áttelepülhettek a Birodalomba. A megállapodás alapján Romániából mintegy 77 000 német költözött át az anyaországba (52 000 fő Bukovinából, 15 000-en Észak-Dobrudzsából és 10 000-en a Regátból). A következő években Németország Krajnával, Horvátországgal és Bulgáriával is kötött hasonló tartalmú szerződéseket.¹³

Mindez mutatja az első világháború után a Népszövetségen belül létrehozott nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer eredménytelenségét is,¹⁴ mert nem tudta hatékonyan képviselni a megfogalmazott kisebbségi jogokat és így a kormányok nem láttak jobb megoldást határaikon túl élő nemzettársaik sorának jobbítására, mint az áttelepítésüket.

A moldvai csángók áttelepítésének tervei

A moldvai csángók áttelepítésének gondolata a reformkorra nyúlik vissza. A *Pesti Hírlap* 1842. október 6-i vezércikkében Kossuth Lajos vetette fel – Gegő Elek ferences atya moldvai csángó kutatásainak¹⁵ és Döbrentei Gábor¹⁶ cikkeinek ismeretében –, hogy a bukovinai székelyeket és a moldvai csángókat az ország vegyes ajkú megyéinek pusztáira kellene telepíteni: „Minő tetemes

¹³ E rövid áttekintést Flachbarth Ernő hivatkozott tanulmánya alapján írtam meg.

¹⁴ A nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer működéséről részletesen L.: EILER Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar részvétel az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)*, Gondolat, Budapest, 2007.

¹⁵ GEGŐ Elek: *A moldvai magyar telepekről*, Buda, 1838.

¹⁶ Döbrentei Gábor kérdései s Petrás Ince feleletei a moldvai magyarok felől, Buda, 1842.

nyomatékokot adna ennyi magyar csak két-három nemzedék korán is a magyar érdekeknek, ha egy-két vegyes ajkú megyének végtelen pusztáira szállíttatnának!”¹⁷

A moldvai csángók visszatelepítésének a kérdését elsőként a 19. század közepén Jerney János vetette fel oly módon, hogy az visszhangra is lelt. Jerney az Akadémia megbízásából „etelközi utazásokat” tett, s hazajövet a pesti hírlapokban „Fölszólítás Moldvából a magyarhoni földesuraságokhoz” címmel tudósított a moldvaiak helyzetéről, amiben tolmácsolta a lujzikalagoriak azon szándékát, hogy átköltözzenek Magyarország területére. „Számptalan pusztaságok és üres telkek léteznek Magyarhonban, miket a helyesen számító birtoikos urak tudom – inkább magyarnyelvű lakosokkal akarnak megnépesíteni, mint idegen csöcselékkel. Íme itt a jó alkalom magyart nyerni s megmenteni az elenyészéstől. A nemzet őrangyala örvendene s bő áldás harmatoznék azok késő ivadékaira, akik ily hasznos és szép működéssel a magyar földnek munkás kezeket szereznének.”¹⁸ Fölszólítása a legfelsőbb politikai körökben is visszhangra talált, 1848-ban a Batthyány-, majd a Szemere kormány is foglalkozott a moldvai csángók áttelepítésével, a szabadságharc azonban átírta a tervet.¹⁹

A dualizmus idején a csángók – ahogy Makkai Béla fogalmazott – a nemzetpolitika „kelletlen” alanyai voltak.²⁰ A korabeli magyar kormányok figyelme inkább a Regátban élő osztrák–magyar állampolgárokra és a hontalanokra terjedt ki, akik legnagyobbbrészt a román fővárosban és Havasalföld nagyobb városaiban éltek, a román állampolgárságú moldvai csángókat csak igen csekély gondoskodás vette körül.²¹

A század végén, amikor az ország a millenniumi ünnepek lázában égett és különféle nemzeti elgondolások keltettek feltűnést, a bukovinai születésű László Mihály képviselő egy szenvedélyes hangvétellű röpiratot írt a csángókról, melyben felélesztette a visszatelepítés gondolatát.²² A századvégi Magyarországon nagy tetszést váltott ki ez a terv. Szádeczky Lajos történész Moldvát és Bukovinát járva útijegyzeteiben adott hírt a széles közvéleménynek a csángókról, és 1882 végén országos mozgalom indult meg a bukovinai

¹⁷ KOSSUTH Lajos: Magyarország és Erdély, *Pesti Hírlap*, 1842. október 6., 1. p. Erről írt: BALANYI György: Kossuth terve a moldvai csángók hazatelepítésére 1842-ben, *Erdélyi Múzeum*, 1945, 3. sz., 229–234. p.

¹⁸ MIKECS László: *Csángók*, Budapest, 1941, 294–295. p.

¹⁹ VINCZE: i.m., 157. p.

²⁰ MAKKAJ Béla: A nemzetpolitika „kelletlen” alanyai, a csángók, In: IANCU Laura (szerk.): *A moldvai magyarság kutatása a 21. században. Tanulmányok Domokos Pál Péter tiszteletére*, BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2021, 134–154. p.

²¹ MAKKAJ Béla: *Magyarok temetője, Ó-Románia. A regáti magyarság a dualizmus kori nemzetpolitikában*, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021, 63–66. p.

²² SERES Attila: „Csángómentés” Moldvában a XIX – XX. század fordulóján, *Pro Minoritate*, 2002/tél, 17–47. p., 28. p.

székelyek visszatelepítésére. A Csángó-Magyar Egyesület 1882-ben alakult Somssich Pál elnök vezetésével, és fő célja a bukovinai csángók visszatelepítése volt. A megalakult „Csángó Bizottság” ezer fő áttelepítését tervezte Pancsova környékére.²³ A bizottság 1883 elején bízta meg Odescalchi Arthur országgyűlési képviselőt és Mikecs Lászlót, hogy menjenek ki Moldvába és Bukovinába, és hozzanak ezer székelyt az Al-Duna mellé. A telepítést kormánybiztos vezette, ennek eredményeként három falu épült fel: Székelykeve, Sándoregyháza és Hertelendyfalva.²⁴ Ekkor ezer bukovinai székely át is települt a kijelölt helyre, de ezzel a bizottság úgy gondolta, hogy feladatát már teljesítette is, és nem folytatott tovább tevékenységet. Az ügyek intézését átadta az 1883. április 29-én alakult Csángó-magyar Egyesületnek, amely még ugyanabban az évben további 900 főt telepített át Bukovinából. Összességében azonban mintegy 4000 fő telepedett át. A telepítés viszont olyan helyre történt, amit már évtizedekkel azelőtt is elmosott a Duna, és így történt ez 1888-ban is, tönkretéve az odatelepitettek ötéves munkáját. Sokan közülük elhagyták az Al-Duna vidékét és visszatértek Bukovinába.²⁵

Bár a telepítés nem volt sikeres, a gondolat továbbra is a közgondolkodás része maradt. Domokos Pál Péter hagyatékában bukkantunk rá egy kéziratban maradt visszaemlékezésre, melyet 1958-ban vetett papírra Bethlen Pál, aki az első világháborúban a k. u. k. 6. huszárezred tartalékos főhadnagya volt, a szerb és az olasz fronton teljesített szolgálatot.²⁶ Ebben olvashatunk egy 1916-os esetet. A háromszéki arcvonalon operáló német parancsnokság a csángókat kémgyanús elemeknek tartotta, és mint ilyeneket internálás végett átadta a kormánybiztosságnak. Öregek, fiatalok, asszonyok, férfiak, gyermekek voltak a soraikban. Azon töprengve, hogy mit kezdjenek velük, felmerült, hogy Magyarországon kellene letelepíteni őket. Bethlen kapott megbízást e feladat elvégzésére. Bethlen felhívta telefonon báró Papp Gézá, az Altruista Bank vezérigazgatóját, hogy nem lehetne-e a csángókat a bank valamelyik telepítésre kijelölt birtokára telepíteni. Miután a vezérigazgató megtudta, hogy a csángók nem fogják tudni kifizetni a kapott föld árát, azt válaszolta, hogy nem áll módjában segíteni. „Közben a mi csángóink ott sínylődtek szöges dróttal kerített brassói barakk táborukban. Születések és halálozások történtek soraikban. Aztán teltek a hetek és a hónapok és az idő is ősziesre fordult, mire egy küldöttségük kereste fel a kormánybiztost. Vezetőjük alig érthető, artikulálatlan hangon, alig érthető magyar és román szavakkal kevert tájszólással előadta, hogy ők Moldvában születtek, Moldva az ő hazájuk, fiaik a román hadseregben harcolnak, őket semmi sem köti már ehhez a magyar

²³ MIKECS: *i.m.*, 300. p.

²⁴ MNL OL P 2249-41 Csángó Magyar Egyesület iratai.

²⁵ MIKECS: *i.m.*, 306. p.

²⁶ Ráday Levéltár (továbbiakban RL) Domokos Pál Péter hagyatéka (továbbiakban DPP hagyaték), 3. d., V. mappa.

földhöz. Kérésük az, hogy engedjük őket haza meghalni, hogy legalább ott halhassanak békességben őseik földjén.”²⁷ Azért tartottam fontosnak ezt a hosszabb idézetet, mert úgy vélem, hogy hasonló gondolatok nem csak 1916-ban, hanem a második világégés idején és utána is megfogalmazódhattak a moldvai csángók soraiban.

Az első világháború idején Györffy István néprajzkutató irányította újra a figyelmet a moldvai csángókra.²⁸ Ő azonban úgy gondolta, hogy áttelepítésük komoly akadályokba ütközne, mivel a csángók román állampolgárok és igen jómódúak, tehát nem szívesen hagynák ott a szülőföldjüket. Györffy azonban nem csak abban tévedett, hogy a moldvai csángók jómódúak lennének, hanem annak felvetésében is, hogy a csángók földjét Magyarországhoz lehetne csatolni, bár azt ő is megjegyezte, hogy ehhez kevés reményt lehet fűzni. De azt reálisnak tartotta, hogy a moldvai csángók egyházjogilag Magyarországhoz tartozzanak.²⁹ Györffy ezzel arról nem vett tudomást, hogy XIII. Leó pápa 1884-ben létrehozta a jászvásári egyházmegyét és természetesen rendelte alá a moldvai csángókat is.

Mikecs László gondolatával élve, bár Magyarország kiterjesztése Moldvára nem történt meg, ahogy azt Györffy elképzelte, de az erdélyi magyarság és a Kárpátokon túli magyarság egy állam területére került és ez szerinte nagy lehetőséget adott volna a regáti magyaroknak saját kisebbségi létük megszervezésére és identitásuk megerősítésére. „A nagy lehetőség abban állott, hogy a számra majdnem két milliónyi s kultúrára tekintélyes erdélyi magyarság kiterjeszti gondoskodását és politikai szervezetét a vele ugyanazon fajú moldvai magyarságra is és súlyát és erejét kölcsönözve neki, elkezd annak kulturális és magyar jogaiért harcolni. Soha sem történt volna nagyobb jelentőségű dolog a csángók sorsában, ha ez bekövetkezett volna.”³⁰ Ez nem következett be. Ennek több oka is volt. Ilyés Zoltán szerint akadályozta azt a román állam kérlelhetetlen nemzetiségi politikája a moldvai csángókkal szemben, ezt képviselte a moldvai Iași-i egyházmegye papsága is.³¹ Továbbá – természetesen – nem volt rá politikai akarat sem az erdélyi magyar politikai körökben, sem a budapesti kormányok szándékaiban.

²⁷ Uo.

²⁸ Györffy tevékenységéről részletesen L.: SERES Attila: Moldvai csángók és a magyar etnikai tér megerősítésének kérdése az első világháborúban, *Hadtörténelmi Szemle*, 2015, 3. sz., 694–700. p.

²⁹ MIKECS: *i.m.*, 310–311. p. Magyarország és a moldvai római katolikusok egyházi egyesítése nem Györffy fejéből pattant ki. Ezt a gondolatot először a 18. század végén Batthyány Ignác erdélyi katolikus püspök vetette fel VI. Pius pápához fogalmazott levelében. A kezdeményezés azonban kudarcot vallott a Szentszéknél. Minderről L.: SERES: „Csángómentés” Moldvában..., 21. p.

³⁰ MIKECS: *i.m.*, 314. p.

³¹ ILYÉS Zoltán: A moldvai csángók, In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, ENKI – Gondolat, Budapest, 2008, 418–425. p.

Az 1930-as években élénk tudományos érdeklődés fordult a moldvai csángók felé. Lükő Gábor kutatásai révén vált egyértelművé, hogy a Moldvában élő csángóknak történetileg két rétege van: egyik csoportjuk a középkorban telepedett le Moldvában és a Szamos, valamint a Tisza-völgyi magyarok örökösei, másik részük pedig a 18. század folyamán, a madéfalvi veszedelem utáni székely menekülés révén került a Kárpátokon túlra, Bákó környékére. Tehát a csángó betelepedés Nyugatról történt, nem Kelet felől.³² A történeti kutatásokat 1934-ben és 1935-ben közreadott tanulmányaiban összegezte Gheorghe Năstase Iași-i egyetemi tanár.³³ 1941-ben pedig Mikecs László írt terjedelmes monográfiát a csángók történeti vonatkozásairól. Domokos Pál Péter munkássága mind néprajzi, mind történeti szempontból kiemelkedő volt.³⁴ Moldva csángók lakta falvait járta, és tapasztalatairól tanulmányokban, kötetekben tájékoztatta az érdeklődő közönséget.³⁵

Az 1938 novemberétől kezdődő revíziós sikerek, Hitler 1939. október 6-án meghirdetett *Heim ins Reich* politikája, majd az 1940. augusztus 30-án megkötött második bécsi döntés és a bécsi népcsoportegyezmény katalizátorai voltak annak az elképzelésnek, hogy a bukovinai székelyeket és a moldvai csángókat „haza” kell telepíteni az anyaországba. Ennek lenyomatát láthatjuk a képviselőházi beszédekben is, amelyeket az alábbiakban mutatok be.

A „hazatelepítés” gondolata a parlamenti diskurzusban

A Képviselőház 1940. június 26-i ülésén került említésre először, hogy a Regátba kivándorolt székelyeket és a bukovinai, valamint a moldvai csángókat vissza kellene telepíteni.³⁶ Az interpellációt Budinszky László³⁷ nyilas politikus, később a Szálasi-kormány igazságügyminisztere adta elő. Utalt arra a történelmi felelősségre, hogy sem az első világháborút megelőző liberális magyar kormányzat, sem a háborút követő kormányok nem tettek semmit a kiszivárgás megakadályozására és a regáti magyarok visszatelepítésére.³⁸ Ez a felszólalás azonban abban a politikai légkörben hangzott el, melyet június 7-e

³² LÜKŐ GÁBOR: *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*, Budapest, 1936 (újra kiadása: Táton Kiadó, Budapest, 2002).

³³ NĂSTASE, Gheorghe I.: Ungurii din Moldova la 1646 după Codex Bandinus, *Arhivele Basarabiei*, 1934, 397–414. p. és 1935, 74–88. p.

³⁴ MIKECS: *i.m.*

³⁵ DOMOKOS PÁL PÉTER: *A moldvai magyarság*, Kolozsvár, 1934.

³⁶ Képviselőházi Napló (továbbiakban: KN), 1939, VI. kötet, 1940. június 26., 381. p.

³⁷ Budinszkyt a világháború után Népbírószág elé állították, halálra ítélték és kivégezték.

³⁸ Erre a történelmi felelősségre és mulasztásra hívta fel a figyelmet a már hivatkozott Kürthy Sándor jogász is. Ő a kormányok mellett a magyar közvéleményt is hibáztatta: „Maga az akkori magyar közvélemény is hibás volt azért, hogy semmi nem történt a moldvai csángók megmentésére.” KÜRTHY: *i.m.*, 333. p.

óta az ún. Hubay–Vágó-féle nyilas nemzetiségi törvényjavaslat tematizált.³⁹ Ez a tervezet népcsoportjogokat biztosított volna az ország területén élő nemzetiségeknek, de ezzel a miniszterelnök, Teleki Pál szemében nemzetárulóként tűntek fel. Ahhoz, hogy Teleki Pál reakcióját megértsük, figyelembe kell vennünk, hogy kormánya ekkor dolgozott a visszacsatolt Kárpátalján a területi autonómia bevezetésén, a magyarországi németiség pedig a radikalizálódó egyesülete, a Volksbund révén követelt magának népcsoportjogot, amit aztán a második bécsi döntéssel együtt megkötött bécsi népcsoportegyezményben augusztus 30-án meg is kapott. Budinszky elképzelése a visszatelepítésről nem jelentett oppozíciót Teleki Pál szándékaival szemben, de egy ilyen politikai miliőben nem adott súlyt a nyilasok felől jövő indítványozásnak.

Ugyanez történt 1940 októberében is, amikor Vajna Gábor nyilas képviselő⁴⁰ hívta fel a figyelmet arra, hogy a bécsi döntés után a Romániában maradt magyarokat, így a regátiakat is borzalmas megpróbáltatások érik.⁴¹ Ő nem vetette fel a visszatelepítést, hanem számon kérte a kormányt, hogy miért nem foglalkozik kellően az anyaországba menekült magyarokkal, köztük a csángókkal is. Matolcsy Mátyás⁴² szintén nyilas képviselő viszont amellel érvelt, hogy „haza kell hozni őket, mert minden emberre szükségünk van, aki a Kárpátokon túl él.”⁴³ 1940. november 13-án Meskó Zoltán nyilas képviselő kérte Teleki Pált, hogy a legsürgősebben tegye meg a külpolitikai lépéseket a bukovinai magyarok és moldvai csángók „hazatelepítése” érdekében, és idehaza pedig tegye meg a szükséges intézkedéseket, hogy „ezek a drága véreink minél hamarabb akár egyénenként, akár csoportonként visszakerüljenek hozzánk.”⁴⁴

1941. február 5-én került volna sor gróf Károlyi Viktor, kormánypárti képviselő benyújtott interpellációjára a csángók „hazatelepítése” tárgyában, mivel azonban a parlament ülésén nem jelent meg, interpellációját törölték.⁴⁵ Teleki Pál miniszterelnöksége idején csángó ügyben több képviselőházi felszólalás nem volt. A bukovinai székelyek és ezer fő moldvai csángó Bácskába való telepítésére Teleki halála után, Bárdossy László miniszterelnöksége alatt került sor 1941 májusában. A bukovinai székelyeket gyakorlatilag teljes egészükben áttelepítették, a moldvai csángók „hazatelepítése” maradt torzóban.

³⁹ A törvényjavaslatot Hubay Kálmán és Vágó Pál terjesztette be a parlament elé. Erről bővebben L.: PAKSA Rudolf: Fajvédők, nyilasok, hungaristák a nemzetiségi kérdésről, *Limes*, 2010, 2. sz., 31–38. p.

⁴⁰ Őt a Népbíróság szintén halálra ítélte, és Szálasi Ferencsel egy napon kivégezték.

⁴¹ KN, 1939, VII. kötet, 1940. október 9., 52. p.

⁴² 1942-ben kilépett a radikalizálódó Nyilaskeresztes Pártból és a kormánypárt színeiben folytatta politikai tevékenységét. A Népbíróság őt 10 évre ítélte és fogságban halt meg.

⁴³ KN, 1939, VII. kötet, 1940. október 9., 64. p.

⁴⁴ KN, 1939, VII. kötet, 1940. november 13., 344. p.

⁴⁵ KN, 1939, IX. kötet, 1941. február 5., 168. p.

Ennek megfelelően ez a kérdés is háttérbe szorult, és csak 1942 novemberében került újra a parlament színe elé. Maróthy Károly országgyűlési képviselő a Nyilaskeresztes Párt színeiben 1942. július 15-én interpellációt nyújtott be „a külföldi magyarok hazatelepítése” tárgyában.⁴⁶ A november 18-i ülésen a miniszterelnök, Kállay Miklós választát olvasták fel a képviselőházban. Az ő szavait idézzük: „Külföldi véreink visszatelepítésének ügye az a magyar sorskérdés, amelyet ha fajtánk szenvedélyes szeretetével is, hideg fejjel és a vajúdo Európa eseményeinek és lehetőségeinek reálpolitikai mérlegelésével kell kezelnünk.”⁴⁷ Biztosította a képviselőket, hogy a kormány nem mond le egyetlenegy magyarról sem, tudatában vannak a kérdés fontosságának és a megoldás lehetőségeinek is. Kállay Miklós körül ekkor nagyon feszült volt a politikai légkör. Egyrészt ekkor kezdődött a költségvetés vitája, az első, amelyen Kállay volt a miniszterelnök; másrészt viszont a magyar-német viszony erősen kiélezett volt, mert Berlin egyre sürgetőbb volt a zsidókérdésben, és Kállay nem volt hajlandó a németeknek engedni, nem akarta Magyarországot csatlósországgá tenni.⁴⁸ A Kállay-kormány ekkor már béketapogatózásokat folytatott az angolszász hatalmaknál.⁴⁹ Kállay az interpellációra adott válaszában a békére tekintett. Úgy vélte, hogy a további „hazatelepítés” „csak a békeprogram keretében lesz megvalósítható”.⁵⁰ Bizakodóan tekintett a jövőbe: „Hiszem és tudom, hogy a jövő Európája okulni fog a múlt keserű tapasztalataiból és a végleges elrendeződés során a népi és uralmi erők tartós kiegyensúlyozására fog törekedni.”⁵¹

Két nappal később, november 20-án a miniszterelnök újra megszólalt a kérdésben. Elkéseredve és némi indulattal mondta, hogy bár ő haza szeretné hozni a magyarokat az anyaországba, de a közlekedési nehézségek és egyéb problémák ezt lehetetlenné teszik. A magyar kormány nem vállalhatja a felelősséget azért sem, hogy az áttelepítendőek otthagyják minden ingóságukat és ingatlanukat, de Magyarországon nem tudnák nekik azt az egzisztenciát biztosítani. Újra hangsúlyozta, hogy a háború befejeztével reméli a kérdés megoldását.⁵²

Két héttel később a költségvetési vitában Gaál Alajos székely származású képviselő Moldvát a magyarság legnagyobb temetőjének nevezte. A parlamentben az ő felszólalása adta a legrészletesebb helyzetjelentést a moldvai

⁴⁶ KN, 1939, XV. kötet, 1942. november 18., 513. p.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ KÁLLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*, I. kötet, Európa-História, Budapest, 1991, 141. p., 150. p.

⁴⁹ JUHÁSZ Gyula: *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*, Kossuth, Budapest, 1978 és JOÓ András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944*, Napvilág, Budapest, 2008.

⁵⁰ KN, 1939, XV. kötet, 1942. november 18., 513. p.

⁵¹ Uo., 513–514. p.

⁵² KN, 1939, XVI. kötet, 1942. november 20., 44. p.

csángókról. Sérelmezte, hogy Mihai Robuból⁵³ csángó magyar származása ellenére román püspököt csináltak, aki a csángó papokat román papokká neveli. „Aki Zöld Péter⁵⁴ históriáját nem ismeri, aki nem tudja Pál Péternek⁵⁵ azt az útját, amit a román megszállás alatt Csöbörcsök vidékén tett, nem tudja ennek a népnek szomorú sorsát.” – mondta Gaál.⁵⁶ Sürgette a miniszterelnököt, hogy miért késlekedik a „hazahozatalukkal”. Gaál nem értette meg azt a reálpolitikai helyzetet, amit Kállay igen. Ezen túlmenően beszédében antiszemita megnyilvánulás is volt, mert azt javasolta, hogy a zsidóktól elvett ingatlanokba telepítsék a csángókat, és ha nincs elég ingatlan, akkor telepítsenek mindenkit oda, ahonnan valók, tehát a zsidóságon túlmenően a többi nemzetiséggel szemben is ellenséges volt.

A parlamentben ezután majdnem egy évig nem volt szó a csángókérdésről. 1943. november 26-án Csipak Lajos képviselő ugyanott vette fel a fonalat, ahol egy évvel azelőtt Gaál Alajos elengedte. Csipakot 1942. február 14-én hívták be a magyar parlamentbe az erdélyi képviselők létszámának kiegészítésekor.⁵⁷ A képviselő Gaálnál is sokkal részletesebb képet adott a moldvai csángókról, történeti gyökereikről és korabeli helyzetükről. Ő is úgy látta, hogy most már nincs más kiút, a moldvai csángókat haza kell telepíteni. A körülmények már annyira elviselhetetlenek, hogy maga Robu püspök kereste fel a román miniszterelnök-helyettest, Mihai Antonescut, hogy intézkedjen, mert a katolikus csángókat a román papok át akarják téríteni az ortodox hitre. Robu nem a magyarságukat, hanem a katolikusságukat akarta megvédeni.⁵⁸ Ghyczy Jenő külügyminiszter erre azt válaszolta, hogy a kormány foglalkozott a csángók kérdésével, de egyelőre a kérdést nem tudják megoldani.⁵⁹ Ennek ellenére Váró György erdélyi képviselő is a visszatelepítést sürgette a képviselőház december 2-i ülésén.⁶⁰ Árvay Árpád szintén erdélyi képviselő

⁵³ Jávor Béla író 1932-ben felkereste Mihai Robu püspököt. A püspök pappászentalésének 25. évfordulóját ünnepelte és az ünnepen ott voltak Szabófalváról a rokonai is. Testvérei Rab Andrásként és Rab Máriaként mutatkoztak be. A püspök pedig így nyilatkozott: „Otthon, a szülői házban beszéltem magyarul. Ennyit ma is beszélek, de nem céloim, hogy megállítsam a csángók elrománosítását.” L.: *Erdélyi Lapok*, 1932, 97. szám.

⁵⁴ Zöld Péter madéfalvai plébános volt, aki az 1764-es madéfalvi veszedelmet követően súlyos börtönbüntetést kapott és Moldvába menekült, ahol öt évig lelkesként működött a szintén odamenekült székelvények/csángók körében. Ekkor bűnbocsánatot nyerve számos hívével együtt hazatért Csíkba. Ő volt a moldvai csángók egyik első történetírója.

⁵⁵ Domokos Pál Péterről van szó.

⁵⁶ KN, 1939, XVI. kötet, 1942. december 2., 472. p.

⁵⁷ LŐRINCZI Dénes – DEMETER Lajos: Csipak Lajos, Romániai Magyar Lexikon, Erdély meghatározó személyiségei – L.: <<https://lexikon.adatbank.ro/szemelyiseg/szocikk.php?id=161>> (letöltve: 2023. 04. 12.).

⁵⁸ KN, 1939, XVIII. kötet, 1943. november 26., 303–304. p.

⁵⁹ Uo., 310. p.

⁶⁰ KN, 1939, XVIII. kötet, 1943. december 2., 534. p.

bár beszédet nem tartott, de a közbeszólásaival több ízben jelezte, hogy egyetért a felszólalóval.

Ezt követően a tárgyalt időszakunkban a parlamenti felszólalásoknak nem volt többé témája a csángók ügye. Amit a fentebbiekből látunk, hogy gyakorlatilag a nyilas képviselők majd az erdélyi képviselők azok, akik beszélnek erről a témáról, és egyedül Kállay Miklós miniszterelnök az, aki a parlamentben a témát tárgyalta. Ez nem azt jelenti, hogy Teleki és Bárdossy ne tartotta volna fontosnak a témát, sőt nagyon is annak tartották, de nem a parlamentben akarták tematizálni. Az alábbiakban azt nézzük meg, hogy a gyakorlatban mi történt a csángók „hazatelepítésével” kapcsolatban.

A „hazatelepítés” a gyakorlatban

Az előzőekben azt láttuk, hogy érdemi tárgyalások, előrelépés a parlamentben nem történt csángó ügyben. Ez egyrészt a rendszer autoriter jellegéből is fakadt, másrészt viszont – és vélelmem szerint ez a döntőbb – egy olyan jellegű kérdésről volt szó, ami rendkívüli helyismeretet, tájékozottságot, aktivizmust igényelt, ami egy parlamenti képviselőnek nem feltétlenül volt meg. Ezért az érdemi munkának két színtere volt: az egyik a bukaresti magyar követség, a másik pedig a Szent László Társulat, melynek feladata a külföldön élő magyarság gondozása volt. De sem a követség, sem a Társulat vezetősége nem tudott volna érdemben mit tenni, ha nem lettek volna hozzájuk becsatornázva olyan emberek, akiknek élő kapcsolatuk volt a moldvai csángókkal. A források tanulmányozása során úgy gondolom, hogy közülük első helyen kell említeni Domokos Pál Pétert.

Az 1901. június 28-án Csíksomlyón született Domokos Pál Péter az 1931-ben először, majd még sokadik kiadásban megjelent *A moldvai magyarság* című monográfiájával vívta ki a szélesebb körök figyelmét. „Könyvemet Herczeg Ferentől Milotay Istvánig, Kovács Alajosig hat hasábos vezércikkekben ismertették, csaknem minden magyar napilap és a folyóiratok. Az érdeklődés azzal kelt fel és a hazatelepítésben csúcsondott ki.” – írta Salacz Gábornak 1969-ben.⁶¹ A csíksomlyói tanítóképzőben kezdett el népdalgyűjtéssel foglalkozni, és ennek révén 1929-ben, majd 1933-ban is Moldvában járt tanulmányúton. A bukaresti magyar követséggel a kapcsolata már jóval a második bécsi döntés előtt is megvolt. 1940. május 8-án Bárdossy László, akkor bukaresti magyar követ levelet írt Domokosnak, melyben megköszönte a neki küldött három könyvet a moldvai csángókról.⁶² Köztük volt egy énekes könyv is, me-

⁶¹ Domokos Pál Péter levele Salacz Gábornak, Budapest, 1969. november 22., RL DPP hagyaték, 7. d., XI. mappa.

⁶² RL DPP hagyaték, 5. d., IX. mappa.

lyet Bárdossy felesége zongorán lejátszott, és azok szomorúsága mindkettejüket megrendítette. Ez a levél abból a szempontból fontos számunkra, hogy azt látjuk, Bárdossy és Domokos is 1940 májusában még abban gondolkodtak, hogyan kellene a csángók nemzeti öntudatát erősíteni, hogyan lehetne őket szülőföldjükön segíteni. Domokos megköszönte Bárdossy szavait, melyek „felemelnek, bátorítanak, további munkára ösztönöznek” – írta a követnek.⁶³ Válaszlevelében arra adott tanácsot, hogyan lehetne a csángó énekes könyveket a csángók között terjeszteni, hogy a „pislákoló öntudatot” ébresztgetni tudják. Egy szó sem esett az áttelepítésükről egyikőjük levelében sem, és a levelek hangvétele egy tiszteletteljes, együttműködő kapcsolatra utal. Krywald Ottó, a Szent László Társulat alelnökének naplójából tudjuk, hogy a Bárdossyval való levélváltás után egy hónappal a Társulat utalt is egy jelentősebb pénzüsszeget Domokosnak a moldvai csángó énekeskönyvek terjesztésére.⁶⁴ Domokosnak jó kapcsolata volt a Szent László Társulattal, ott ismeretterjesztő előadásokat is tartott a moldvai csángókról.⁶⁵ Ez mind abból a szempontból fontos, mert mint említettem, a „hazatelepítés” gyakorlati kidolgozása diplomáciai téren és a Szent László Társulat révén zajlott. Tehát Domokos mindkét körben ismerősen mozgott.

1940. augusztus 2-án Révész Tihamér államvasúti felügyelő levelet írt Teleki Pálnak, melyben kérte a miniszterelnököt, hogy a bukovinai székelyek mellett a moldvai csángókat is telepítsék át, meghozzá Erdélybe, hogy ott a magyarság számaránya növekedhessen.⁶⁶ A Miniszterelnökség erre azt válaszolta: „A bukovinai csángókra vonatkozóan a tárgyalások már folyamatban vannak, a moldvai csángók kérdése pedig egyelőre nem időszerű. Intézkedést nem igényel, ad acta teendő.”⁶⁷

A forrásokból az látható, hogy az áttelepítés gondolata a második bécsi döntés előtt „hibernált” állapotban volt, és a revíziós siker után kínálkozott megvalósításának a lehetősége. A Miniszterelnökség Krywald Ottónak küldött leveléből arra lehet következtetni, hogy a Társulat kezdte el sürgetni a kormánynál a telepítés végrehajtását, a Miniszterelnökség azonban higgadtságra intett. Azt írták Krywaldnak, hogy mind a miniszterelnök, mind a kormány élénken foglalkozik a visszatelepítés lehetőségeivel, „[a] kérdés azonban annyira szerteágazó és nehéz, hogy egyik napról a másikra nem lehet a kérdést megoldani.”⁶⁸

⁶³ Uo.

⁶⁴ MNL OL P 1431 A Szent László Társulat iratai, 30. d., 12. t. Krywald Ottó naplója 1939–1946.

⁶⁵ Uo. 1941. október 18-i bejegyzés.

⁶⁶ Révész Tihamér államvasúti felügyelő levele Teleki Pál miniszterelnöknek, Budapest, 1940. augusztus 2., MNL OL, K 28 Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztály iratai, 163. d., 270. t., 19249/1940.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ A Miniszterelnökség levele Krywald Ottónak, Budapest, 1940. szeptember 27., MNL OL, P 1431 A Szent László Társulat iratai, 30. d., 12. t.

Azt, hogy a magyar kormány mennyire számított Domokos Pál Péter személyére és tájékozottságára, jól mutatja, hogy 1940 őszén a bukaresti követségre küldték, hogy a követséggel együtt dolgozza ki a moldvai csángók áttelepítését. 1948. október 8-án, mint a Népjóléti Minisztérium osztálytanácsosa írt egy életrajzot, melyben erről az 1940-es történeusről ezt olvashatjuk: „1940 októberében Teleki Pál és Csáky István kívánságára a bukaresti magyar követségre küldtek a moldvai magyarok hazatelepítési kérdésének megoldása céljából. Tervem nem egyezett Bárdossy és az akkori kormányzat terveivel, és így 1941 februárjában a tanügyhöz való visszabocsájtásomat kértem.”⁶⁹ Egy másik életrajzban, mely 1945–1948 között íródhatott ugyanabban a minőségben, mint a fenti, ekképp ugyanez: „[...] Mindeme szolgálataimért Márton Áron Erdély püspöke 1940. augusztus 15-én egyházmegyei tanfelügyelőnek nevezett ki. Ebben az időben ismételten jártam Budapesten. Gr. Csák[y] István hosszas kihallgatáson fogadott és jelezte, hogy Erdély nyugati pereme, a Székelyföld és a Várad–Kolozsvár–Brassót összekötő széles korridor sokára Magyarországhoz kerül. Én, mint a moldvai kérdés egyetlen magyar szakértője, gondolkozzam annak megoldásán és készülődjem Bukarestbe az ottani magyar követségre. Miniszterközi megállapodás volt ügyemben: a közoktatásügy kinevez állami tanítóképző igazgatónak és kölcsön ad 1 évre a külügynek; ez diplomata útlevéllel ellátott és Bukarestbe küld. A bukaresti követségen nem néztek jó szemmel és nem fogadták el a tervemet, amely szerint legelőször az ország legelesettebb magyarjaival a 120 000 lelket kitevő moldvai csángómagyarok hazahozatalának kérdésével kell foglalkozni és a jól szervezett községekben élő bukovinai székelyek csak legutolsó sorban jöjjenek hazaszállítási tervbe. Kormányzói utasításra a követ egyenesen megtiltotta, hogy a bukovinaiak kérdésével foglalkozzam és rövid három hónapos szervező munkám után – arra való hivatkozással, hogy Románia nem szívesen látja működésemet – a külügy a közoktatásügy rendelkezésére bocsát. Így mégis a bukovinaiakat hozták haza és a telepítést olyan körök végezték, akik soha egyetlen élő csángómagyart vagy bukovinait nem láttak.”⁷⁰

Egy másik ugyanebben az időszakban íródott életrajzban ez áll: „1940 októberében Teleki Pál és Csáky István kívánságára a bukaresti magyar követségre rendelték be a moldvai magyarok hazatelepítési kérdésének megoldására. Tervem nem egyezett az akkori vezető katonák gyors és meggondolatlan elhatározásaival s amikor tiltakozásom ellenére a bukovinai székelyeket és Moldva ezernyi magyarját Bácskába telepítették, visszahívásomat kértem.”⁷¹

1977. október és december között íródott, Arady Erik történésznek címzett levélben így említi a 37 évvel azelőtti eseményt: „Munkám eredménye volt,

⁶⁹ RL DPP hagyaték, C/181, 1. d.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

hogy hazatelepedett Moldvából 1000 lélek, Bukovinából pedig 14 000.⁷² Benda Kálmánnak 1979 májusában így: „A 15 000 lélek hazahozását ez a munka [A moldvai magyarság – M.R.] állította a megvalósulás útjára..., ennek a munkának alapján küldött be Teleki Pál és Csáky István a II. bécsi döntést követően a bukaresti magyar követségre, hogy hazahozásukat készítsem elé....; e munka alapján kérdezett meg engem Teleki Pál Kolozsvárott a polgármesteri hivatalban Bonczos Miklós, Németh Kálmán, Bethlen főispán⁷³ és Keledi polgármester⁷⁴ jelenlétében: 1. Hová vinné a hazatelepítendő székeltyeket? a ma élő székeltyesség nyugati határára., 2. Ha valami okból oda nem lehetne, mit tenné velük? – Az ország szívébe telepíteném, mert ezek határszélen éppen elegendőek voltak., 3. Mit szólna, ha Bácskába telepítenék őket? – A terv rossz, mert ismét határszélre kerülnek és kezdődik az életük előlről...”⁷⁵ 1981 augusztusában pedig azt írta Hollós Istvánnak, hogy „megszült” Magyarországnak 15 000 embert.⁷⁶

Ezek tehát olyan dokumentum-részletek, melyek retrospektíve tekintenek rá egy korábbi eseményre, és érdekes megfigyelnünk azt, hogyan alakul ehhez a történethez Domokos Pál Péter viszonyulása. Közvetlenül a második világháborút követő években, amikor a bukovinai székeltyek és moldvai csángók kálváriája a Dunántúlon folytatódik, Domokos elhatárolódik attól, ami 1940 őszén és azt követően történt. Ő nem ezt akarta, nem így akarta, nem tudott megegyezni a magyar kormány és külügy embereivel. A Benda Kálmánnak írt 1979-es levelében tulajdonképpen ugyanez köszön vissza, de más források híján nem tudjuk rekonstruálni azt a beszélgetést, amire Domokos hivatkozik. Az idézett levélrészletekből viszont egyértelműen látszik, hogy már a saját maga munkájának tulajdonítja az áttelepített székeltyeket és csángókat.

Ezek után nézzük meg, hogy mit mutatnak a korabeli források. Amint azt már említettük, Domokos 1940 őszétől a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium alkalmazásában a bukaresti magyar követségre volt delegálva, hogy ott a moldvai csángók áttelepítésének ügyében segédkezzen. Domokos 1940. december 9-én engedélyt kért és kapott Rényi Viktor követségi tanácsostól, hogy Csíkba és Háromszékbe utazzon azzal a céllal, hogy a Moldvából „hazajött” Péter Gergellyel⁷⁷ felvegye a kapcsolatot, és tájékozódjon olyan emberek felől, akik kapcsolatot tudnak tartani a moldvaiakkal. Először Brassóba ment egy zárdába, ahol az ottani apáca főnöknővel megegyezett, hogy Moldvából néhány csángó lányt befogad, hogy őket magyar írásra és

⁷² RL DPP hagyaték, 1. d., I. t.

⁷³ Bethlen Béla Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék főispánja 1940–1944 között.

⁷⁴ Keledy Tibor.

⁷⁵ RL DPP hagyaték, 1. d., I. mappa.

⁷⁶ Uo. Domokos Pál Péter levele Hollós Istvánnak, Budapest, 1981. augusztus 17.

⁷⁷ Péter Gergely 1937-ben a Szent László Társulat megbízásából utazott Moldvába.

olvasásra tanítsa, hogy erősödjön bennük a nemzeti öntudat. A prázsmári határátkelőnél lépte át a határt, de a magyar katonák a diplomata útlevelle ellenére is csak nehezen engedték át. Ilyefalván találkozott Péter Gergellyel és megkérte, hogy készítsen jelentést a munkájáról, illetve nevezze meg azokat az embereket, akikkel együtt lehetne dolgozni.⁷⁸ Ezt a jelentést Domokos meg is kapta Pétertől még a beszámoló előtt, és abban három személyt nevezett meg, akikre lehetne számítani: Varga Ferenc pusztinai plébános, Demse Péter klézsei származású hadikfalvai káplán és Bodó György földműves. Ezen kívül Péter Gergely egy olyan jellemzést adott Németh Kálmán józseffalvai plébánosról, aki Domokos mellett egy másik kulcsszereplője a telepítésnek, hogy azt a konklúziót vonta le Domokos, hogy Németh személye káros az egész ügyre.

Péter Gergelynek nagyon merész ötletei voltak azzal kapcsolatban, hogyan lehetne rábírní a csángókat az áttelepedésre: „Minden munka és fáradtság hiábavalóvá válik, ha csak arról van szó, hogy az megy ki, aki akar. Ki hagyja jó szívvel rokonságát, apját, anyját és menjen idegenbe? Hanem a megoldás az lenne és helyesen köteleztetni az egészszet. Cseréljenek! Mennyi egészséges család! Mennyi apró csillogó szemű gyermeket kapnánk! Ha így nem lehetne, ajánlom híresztelni, hogy az orosz fog jönni oda. Nem marad hatás nélkül. Hogy oláh hitre kell térjenek stb. Ez mind valószínű és valóság lehet, így nem vétünk az igazság ellen sem.”⁷⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy egyrészt a moldvai csángók nagy része nem szívesen hagyta volna ott szülőföldjét, másrészt pedig arra, hogy nem azt gondolták volna, hogy „hazatelepednek”.

Ezt erősíti Ambrus József, a Turul Szövetség fővezérének Bonczos Miklós államtitkárnak küldött levele is. Ebben arról van szó, hogy egy Puskás Gergely nevű lujzikalagori lakos a moldvai csángók megbízásából megkereste a Turul Szövetséget és annak támogatását kérte. Azt adta elő, hogy rádiókra lenne szükség a csángó nép körében, hogy a magyar nyelvet annak hallgatásával ápolhassák és így tarthassák a kapcsolatot a „napszentyület” felé lakó testvéreikkel. Ez alkalmas eszköz lehetne a nép öntudatának felébresztésére és az elrománosítás visszaszorítására. Mivel a csángó nép szegény nép, ezért a magyar állam pénzén vennék meg a rádiókat és szétosztanák a falvakban. Ezen kívül falvanként egy-egy fiút, akik még nem tankötelesek, áthoznának Magyarországra, ahol megtanulnának írni és olvasni, és visszatérve a falujukba tudnák az öntudatot ébresztgetni.⁸⁰ Ez is azt mutatja, hogy a moldvai csángóknak egy döntő része (nem tudjuk, mennyi) a szülőföldjén akart megmaradni, és nem telepítésben gondolkodtak.

⁷⁸ Domokos Pál Péter levele Csáky István külügyminiszternek, Bukarest, 1940. december 19., MNL OL K 28 Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályának iratai 163. d., 270. t. 1941 - P - 16326.

⁷⁹ Péter Gergely jelentése Domokos Pál Péternek 1940. december 17-én, Uo.

⁸⁰ Ambrus József a Turul Szövetség fővezére levele Bonczos Miklós államtitkárnak, Budapest, 1940. november 6., MNL OL, K 28 163., d. 270., t. 1941 - P - 16326.

Az éremnek a másik oldala, hogy a moldvai csángó falvakban szolgáló papok döntő többsége ellenpropagandát fejtett ki. Így például Pál József lujzikalagori plébános a szószéken arról beszélt, hogy hívei ne készülődjenek Magyarországra, „mert ott a grófok mértékkel adják majd a kenyeret”⁸¹. A hívek ne beszéljenek magyarul a családban sem, mert aki magyarul beszél, „azt becsomagolják és Magyarországra küldik”⁸². Elmondta, hogy a pápánál lépéseket akar tenni, mert a csángók nem magyarok, hanem Moldva megalapítása előtt ott élő földműves nép, és lakóhelyükről nem akarnak elmozdulni soha.

1941 januárjában lehetett érzékelni, hogy már konfliktus van Domokos Pál Péter és a kormány között. Január 7-én nagyon kemény hangú levelet küldött Csáky István külügyminiszternek, amelyben megállapította, hogy a moldvai kérdést a bukovinaitól nem kell és nem lehet elválasztani, együtt kell kezelni.⁸³ Tudatta Csákyval, hogy Mester Miklós dr., Zágoni István, Németh Kálmán dr., Baumgarten Sándor dr. és mások intézkedései, levelezései, Puskás György megbízása és sok más lépés munkáját kimondhatatlanul zavarja és mindinkább összekuszálja. „A kérdésről nekem írni és nyilatkozni természetszerűleg nem szabad, ugyanakkor Baumgarten Sándor könyvet ír,⁸⁴ Oberding József előadást tart és budapesti magas körök szalonjai megoldási terveken gondolkoznak, képviselők pedig Puskás Györgynek⁸⁵ 10 000 pengőket ígérnek. Becsületes lelkiismeretem intő szavára kötelességemnek érzem Nagyméltóságodnak alázatosan jelenteni, hogy az egész ügyet csak abban az egyetlen kizárólagos esetben vagyok hajlandó tovább vinni, ha mind a bukovinai, mind a moldvai kérdést egyedül én csinálom. Ezt is csak a külügyminisztérium megbízó iratában szereplő 6 hónap időtartamig. Addig az ügyet sínekre teszem, ha a kért feltételeim meglesznek.”⁸⁶ Domokos tehát kenyéértőrsre vitte a dolgot.

Két nappal Domokos levele után a Külügyminisztérium Elnöki Osztályának vezetője egy baráti hangvételű levelet küldött Teleki Pál miniszterelnöknek, amiben kendőzetlenül írt a Külügyminisztérium és Domokos viszonyáról. A külügy felrendelte Domokost Budapestre, és Telekihez akarták irányítani. Bárdossy a maga részéről azonnal beszüntette volna Domokos bukaresti

⁸¹ Domokos Pál Péter pótjelentése 1940. december 20-án, Uo.

⁸² Uo.

⁸³ Domokos Pál Péter levele Csáky István külügyminiszternek, Kolozsvár, 1941. január 7., Uo.

⁸⁴ Baumgarten Sándor ekkor minden bizonnyal ezen a kézíraton dolgozott: Ó-romániai magyarok statisztikai adatai az 1930-as román statisztika alapján, MNL OL K 64 Külügyminisztérium Politikai Osztálya rezervált iratai, 90. cs. 1941 - 27. t. - hivatkozva: VINCZE: i.m., 176. p.

⁸⁵ Puskás György Németh Kálmánnak volt bizalmi embere, Domokosnak ezért lehettek fenntartásai vele szemben.

⁸⁶ Domokos Pál Péter levele Csáky István külügyminiszternek, Kolozsvár, 1941. január 7., MNL OL, K 28 163., d. 270., t. 1941 - P - 16326.

működését, ezért az a javaslat, hogy már február 1-jével küldjék őt vissza a tanügybe, holott szerződése április végéig szól. Utalás történt arra is, hogy a Miniszterelnökség anyagilag is mennyire jól járna, ha Domokost minél előbb visszahelyeznék a kultuszminisztérium kebelébe.⁸⁷ Ez, amint a fentebb idézett életrajzban is olvashattunk, meg is történt.

Ám nemcsak Domokos Pál Péter került a partvonalra, hanem a moldvai csángók ügye is. Már 1940 decemberében a cenzúrabizottság a Miniszterelnökségre hivatkozva úgy rendelkezett, hogy a sajtóban nem jelenhetnek meg csángókkal foglalkozó cikkek.⁸⁸ Aki viszont továbbra is erőteljes nyomást gyakorolt a kormányra a bukovinai székelyek áttelepítése érdekében, az Németh Kálmán volt. Mindezek figyelembevételével érthetjük meg azt is, hogy 1941 májusában miért a bukovinai székelyek áttelepítésére került sor. A moldvai csángók nem szervezeten, hanem csak egyénileg „szivárogtak” Magyarországra területére. Lényeges személyi változások is történtek, hiszen Teleki Pál öngyilkosságát követően Bárdossy László lett a miniszterelnök, helyére Bukarestbe pedig Nagy László követ került.

Bonczos Miklós államtitkár kívánságának megfelelően a bukovinai székely községek magyar papjait áthelyezték moldvai csángó falvakba, hogy ott folytassák tovább szolgálatukat. Malecz János pápai kamarás volt andrásfalvi, ekkor radóci plébános közbenjárására a Iasi-i püspök tényleg ott álláshoz juttatta őket. Elekes Dénes volt istensegítsi plébános Valea Seacă (Bogdánfalva) községben kapott segédlelkészi beosztást a magyar szempontból már régóta megbízhatónak ismert dr. Péter Pál plébános mellett, Demse Péter volt andrásfalvi segédlelkész Husteana nevű tiszta magyar ajkú községben, László Antal Văleni-ben, amely plébániának három filiája magyar ajkú és Ferencz Jakab Gorzești-ben, szintén magyar ajkú községben nyert beosztást. Azonban igen hamar nyilvánvalóvá vált, hogy működésüket nem csupán a román hatóságok, hanem az ottani római katolikus papok is akadályozzák. A helybeli román ajkú katolikus papság attól tartott, hogy ha áttelepítik a csángókat Magyarországra, akkor a Iasi-i egyházmegye híveinek a száma olyannyira megcsappan, hogy saját állásuk is veszélybe kerül. Demse Péter ellen már a hadbíróvási eljárás is megindult, László Antal Robu püspök felszólította, hogy távozzon más egyházmegyébe, Malecz János pedig igen súlyos anyagi nehézségekkel küzdött. Mindezek miatt Nagy László, bukaresti magyar követ szükségesnek látta a moldvai csángók mielőbbi „hazatelepítését.”⁸⁹ A követ jelentéséből kiolvasható, hogy Bárdossy nemigen foglalkozott a csángók visszatelepítésével: „[a]mennyiben Nagyméltóságod a moldvai magyar-

⁸⁷ A Külügyminisztérium Elnöki Osztályának levele Teleki Pálhoz, Budapest, 1941. január 9., Uo.

⁸⁸ VINCZE: i.m., 165. p.

⁸⁹ Nagy László bukaresti magyar követ jelentése a Külügyminisztériumnak, Budapest, 1941. október 28., MNL OL K 28 163., d. 270., t. 1943 - R - 24333 Moldvai csángók hazatelepítési ügyei.

ság visszatelepítésének gondolatával foglalkozna, úgy bátor vagyok felhívni figyelmét arra, hogy a magyar lelkészek nézete szerint a moldvai magyarság esetleges repatriálásánál ugyanazt az eljárást kellene alkalmazni, mint amely a bukovinai magyarok hazatelepítése során igen eredményesnek bizonyult, t.i. a lassú beszüremkedést.”⁹⁰

Diplomáciai téren tehát megakadt a folyamat, de hasonlóan alakult a helyzet a Szent László Társulat körül is. Sebestyén Antal horthyvárai lelkész Krywald Ottónak küldött levelében felteszi tulajdonképpen magának a kérdést: „Hogy a Szent László Társulat szorgalmazza-e a moldvai telepítés ügyét? Bizony nem tudom, mit mondjak. A konkrét felelet nagyon nehéz.”⁹¹ Krywald válaszából egyértelműen megtudhatjuk, hogy Bonczos államtitkár és a bukaresti követ ellentétes véleményen voltak. Bonczos felfogása közel volt Bárdossyéhoz. Úgy gondolták, hogy nem az áttelepítés a megoldás, hanem helyben kell a csángók helyzetén javítani. Ezzel szemben Nagy László követ azon a véleményen volt, hogy segíteni kellene a csángók áttelepítését. Mivel azonban egy követ mindig kormányának a szolgája, így saját erőből nagy mozgástérrel nem rendelkezett.

Mindeközben azonban több csángó család otthon már eladta mindenét, lemondott román állampolgárságáról és várta az áttelepítést. Jankó János, aki a moldvai Gajcsánából települt át a Bácskába, Fogadjisten községbe 1942. április 23-án levelet írt a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő m. kir. Kormánybiztossághoz, hogy intézkedjenek a csángók hazatelepítéséről, mert sokan már a román állampolgárságukról is lemondtak. Ez a levél Domokos Pál Péteren keresztül jutott el a Miniszterelnökségre.⁹² A Kormánybiztosság a Külügyminisztériumon keresztül a bukaresti követség segítségét kérte. Ugyanerre a Jankó-levélre hivatkozva a Népies Irodalmi Társaság is kérte a szükséges intézkedések megtételét 1942. május 2-án. Bárdossy azonban hajthatatlan volt, mert úgy vélte, nem adottak az áttelepítés feltételei és a követ során utasította a papokat, hogy végezzék továbbra is a pasztorálást, és a hívek nemzeti öntudatának erősítésére összpontosítsanak. Ilyen irányú utasítást Bárdossy Krywald Ottónak is adott.⁹³

Arról, a fentiek ismeretében is mondhatjuk, szó sem lehetett, hogy Domokos Pál Péter Bárdossynál bármiféle eredményt elérjen, de miután Kállay Miklós vette át a kormány vezetését, levélben fordult hozzá segítségét kérve, úgyszintén Shvoy Lajos székesfehérvári püspökhöz is, aki a Szent László Társulat lelki elnöke volt.⁹⁴ A püspök éppen bérmaúton volt, de ez nem aka-

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Sebestyén Antal horthyvárai lelkész valószínűleg 1941. november 5-én kelt levele Krywald Ottónak, Uo.

⁹² Külügyminisztériumi feljegyzés 1941 decemberében, Uo.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Domokos Pál Péter levele Kállay Miklóshoz, Kolozsvár, 1942. április 25., Uo.

dályozta meg őt abban, hogy ő is Kállayhoz forduljon. Kállay jelentéstételre szólította fel Bonczost, aki szerint az áttelepített csángókról gondoskodott, az otthon maradtak helyzetéről pedig tájékozik.⁹⁵

1943-ban, amikor a román hatóságok az utazási korlátozásokat feloldották, a bukaresti követ közbenjárására azok a családok, akiknek már megvolt a „hazatérési engedélyük”, útlevelet kaptak, hogy átjöhessenek Magyarországra.⁹⁶ Lényegi változás azonban az ügyben nem történt.

A hozzáállásban változás csak 1944-ben történt a háborús események hatására. ifj. Horthy Miklós rendkívüli követ február 18-ra összehívott egy értekezletet, amelyen elhatározták, hogy a keletről várható magyar menekültek Magyarországra bebocsájtást nyerjenek. Az értekezleten megállapodtak arról is, hogy ne csupán a határokat nyissák meg, hanem tervszerűen telepítsék haza a moldvai csángókat és a feladattal a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő m. kir. Kormánybiztosságot bízzák meg. Bonczos Miklós ekkor előterjesztést nyújtott be a Minisztertanácsnak, ami szerint szükséges és sürgető a csángók „hazatelepítése”.⁹⁷ A miniszterelnök válaszul azt mondta, hogy nem akar részletekbe menően foglalkozni a kérdéssel, de a szovjet csapatok előrenyomulása miatt kérdezi a minisztertanácsot, hogy telepítsék-e át a csángókat? A miniszterelnök-helyettes egyetértett az áttelepítésükkel. A földművelésügyi miniszter azon a véleményen volt, hogy helyesli a csángók éttelepítését, de nem a Dunántúlra, mert ott más környezetben lennének, mint amihez szokva vannak. Ő Szatmár és Szilágy vármegyéket javasolta letelepítési helynek. Az igazságügyminiszter szerint a Dunántúlon erősíteni kell a magyarságot, és nem telepítené őket oda, ahol helyzetük problematikusá válhat. A belügyminiszter is egyetértett az áttelepítéssel.⁹⁸

A háborús események azonban meghiúsították a moldvai csángók szervezett áttelepítését. Az a kb. 1000 fő, aki a háború éveiben áttelepült Magyarországra, nem szervezett telepítéssel jött, hanem lassanként menekültként szivárgott be. A bukovinai székelyeknek és kevés számú moldvai csángónak azonban 1944 őszén újra menekülniük kellett a Bácskából. Több hónapnyi bolyongás után 1945 tavaszán a Dunántúlon, többnyire Baranyában telepedtek le. Az otthonmaradottaknak pedig továbbra is az „elhanyagoltság” évei következtek a magyar kormányok részéről, és az erőteljes asszimilációs nyomás a román hatóságok és az egyház felől.

De míg „szíve járását hallod az időnek”, nem késő cselekedni...

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Nagy László bukaresti magyar követ jelentése a Külügyminisztériumnak, Bukarest, 1943. június 12., MNL OL K 28 163. d. 270. t. R 28086.

⁹⁷ Bonczos Miklós előterjesztése a Minisztertanácshoz, 1944. április 7., MNL OL K27 1944.04.07. Minisztertanácsi gyűzőkönyv.

⁹⁸ Uo.